

ВИВЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ ВПЛИВУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН НА СОЦІАЛЬНУ АДАПТАЦІЮ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті проаналізовано специфіку специфіки впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів. Показано, що соціально-психологічна корекція дитячо-батьківських відносин має бути спрямована на запобігання використанню неефективних типів батьківського ставлення до молодших школярів, створення нового емоційно насиченого досвіду дитячо-батьківських відносин, виявлення порушень у структурі сімейних відносин та побудову мотивації батьків для зміни форм взаємодії з молодшими школярами; внесення змін, спрямованих на оптимізацію всіх структурних складових ставлення батьків до дитини, розширення усвідомлення ними функціонального взаємозв'язку власної поведінки з поведінкою дитини.

Ключові слова: молодші школярі, дитячо-батьківські відносини, психологічна корекція.

Постановка проблеми. Формування особистості продовжується і в молодшому шкільному віці в міжособистісних стосунках під впливом оточення, у першу чергу, сім'ї та різних виховних інституцій. Важливе значення у цьому процесі належить соціально-психологічним чинникам, пов'язаним з різноманітними аспектами соціального життя дитини – в оточенні дорослих, однолітків, у різних групах, серед яких дуже рано істотну роль починають відігравати групи ровесників і, зокрема, довготривалі (постійні) колективи в школі. Міжособистісні стосунки, які виникають у цих групах, ставлення дітей одне до одного, їхні взаємні оцінки та очікування – все це вагомі моменти гармонійного особистісного розвитку кожної дитини. Формування гуманістично спрямованої, відповідальної, впевненої у собі, з достатньо високою самооцінкою, психічно здорової, щасливої особистості великою мірою залежить від становища, яке вона займає у певному колективі. Негативні соціально-психологічні наслідки цього процесу спотворюють розвиток дитини на всіх вікових етапах. Проте найбільш чутливим до ситуації змін у сім'ї, дисгармонії в батьківському ставленні є молодший дошкільний вік, коли дитина набуває досвід соціальної та емоційної взаємодії, порушення якої особливо негативно впливає на становлення її особистості [1; 3; 5; 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка проблематики дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів здійснювалося за такими напрямками: дослідження ролі відносин із близькими у розвитку дитини молодшого шкільного віку; визначення типів і стилів сімейного виховання й особливостей їх впливу на психічний розвиток молодших школярів; вивчення

ролі батьківської відповідальності за розвиток дитини молодшого шкільного віку; виокремлення соціально-педагогічних засад формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини; розкриття залежності інтелектуального розвитку молодших школярів від складу сім'ї, особливостей спілкування з нею і змістом батьківського ставлення; визначення зв'язку соціально-психологічного типу позиції батька з самооцінкою молодших школярів; з'ясування психологічних особливостей ставлення батьків до дітей з особливими потребами, зокрема психолого-педагогічних основ формування емоційно-особистісного ставлення батьків до дитини з аутизмом [2; 4; 6; 7].

Разом із тим, у більшості досліджень простежується загальна тенденція розглядати ставлення батьків до дитини як відносно стабільне явище впродовж тривалого часу, без урахування об'єктивних і суб'єктивних змін, які відбуваються у їхній взаємодії. Крім того, праці з вказаної проблематики носять фрагментарний характер і здебільшого виконані в межах робіт психолого-педагогічного та соціально-педагогічного профілю. Тому виникає нагальна необхідність у пошуку соціально-психологічних засобів корекції дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів, що може значною мірою попередити та виправити негативні тенденції, які супроводжують цей процес.

Мета статті – розкрити вивчення специфіки впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Виявлено, що у структурі дитячо-батьківських відносин здебільшого виділяють когнітивний (пізнання та розуміння молодшого школяра), емоційний (прийняття молодшими школярами як самостійної цінності; емоційна чуйність, емпатія, терпимість) і поведінковий (взаємодія батьків з дитиною, адекватна до її потреб; здатність до співпраці, ініціативність; гармонійні стосунки) компоненти.

При цьому, найбільш вдалою вважають класифікацію дитячо-батьківських відносин, в якій представлено опис узагальнених його типів: «прийняття-відторгнення», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

Визначено, що тип дитячо-батьківських відносин переважно зумовлює образ дитячо-батьківської взаємодії, який включає в себе відображення і прийняття молодшим школяром її форм, особистісно-орієнтуючий образ Я у дитини та батька [5; 6; 8].

Вибір батьками неадекватного типу ставлення до молодших школярів (авторитаризм, гіперопіка, гіпопротекція) викривляє цей образ та може призводити до відчуження, нерозуміння, емоційної дистанції у взаємодії. Показано, що у таких сім'ях дитячо-батьківські відносини характеризуються невмінням створювати ситуацію спільної діяльності, відсутністю взаємодопомоги, деструктивними настановами, наявністю яких призводить до погіршення клімату сім'ї, створення напруженої емоційної атмосфери, порушення взаємодії між її членами, ускладнень у соціалізації дитини. Тому особливої актуальності набуває нівелювання дисгармонії

дитячо-батьківських відносин і та формування суб'єкт-суб'єктних взаємин між ними. Водночас чинна сьогодні практика психолого-педагогічної організації стосунків батьків із дитиною-молодшим школяром вимагає постановки й розв'язання низки питань, пов'язаних зі специфікою корекції дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів [7].

Соціально-психологічні особливості типів дитячо-батьківських відносин у молодшому шкільному віці визначалися за параметрами: ступінь розуміння та задоволення батьками потреб дитини; прийняття (привабливість, доброзичливість, емоційна підтримка) або знехтування (неприйняття) батьками дитини; ступінь дистанції у стосунках батьків із молодшим школяром; рівень емоційної близькості, прихильності, згоди між дитиною і батьками; контроль (стримання) або автономія (терпимість, самостійність, свобода) з боку батьків; непослідовність/послідовність; дисциплінарні впливи батьків. Ефективні типи дитячо-батьківських відносин (прийняття, кооперація) у молодшому шкільному віці відповідають конструктивній формі їх взаємодії та сприяють повноцінному соціально-психологічному розвитку молодших школярів, гармонізації дитячо-батьківської взаємодії. Неefективні (порушені) типи дитячо-батьківських відносин (відторгнення, авторитарна гіперсоціалізація, інфантилізація, симбіоз) у молодшому шкільному віці відповідають деструктивним формам взаємодії (дистантній, конфліктній), на основі яких сформувалися емоційно-негативні образи дитини та батьків, труднощі міжособистісного спілкування та взаєморозуміння, авторитаризм, відчуження і конфліктність. В структурі неefективних типів дитячо-батьківських відносин у молодшому шкільному віці мають місце порушення всіх її основних складових.

Запропоновано соціально-психологічну програму оптимізації дитячо-батьківських відносин, тривалість якої становила один рік з періодичністю занять один-два рази на тиждень. Програма включала в себе два блоки: корекційно-розвивальної спрямованості та підсумковий із застосуванням механізмів рефлексії, ідентифікації, проєкції. Перший блок програми передбачав аналіз даних щодо типу дитячо-батьківських відносин за формою сімейної взаємодії, а також створення позитивної установки на формувальний вплив, підвищення впевненості у собі та в успіху психокорекції. Він був орієнтований на розвиток батьківської компетентності та сензитивності, формування мотивів самопізнання і самовдосконалення, корекцію деструктивних внутрішньо-сімейних стереотипів. Крім того, на цьому етапі програми вирішувалися завдання емоційного зближення батьків і молодших школярів у спільній діяльності, закріплення нових способів спілкування в сім'ї, формування позитивної установки на майбутнє, гуманізації дитячо-батьківських відносин у молодшому шкільному віці.

У зазначеному блоці програми проводилися сімейні консультації, індивідуальна та групова психокорекція. Ефективними формами роботи виявилися соціальне проєктування; арттерапія; казкотерапія, музикотерапія.

Виражена позитивна динаміка в дитячо-батьківських відносинах та оптимізації ставлення батьків до молодших школярів простежувалася при застосуванні спільної ігрової терапії. Дієвими виявилися також бесіди над етичними проблемами; рольове програвання ситуацій; вправи на самопізнання та пізнання своєї дитини; психотехнології відтворення окремих проблемних форм дитячо-батьківських відносин. По завершенні впровадження соціально-психологічної програми корекції дитячо-батьківських відносин були створені групи підтримки сімей, з якими обговорювалися стратегії допомоги та підтримки батьків, а також тактика й стратегія їхнього психологічного супроводу в напрямку оптимізації ставлення до молодших школярів. Система соціально-психологічного супроводу батьків у забезпеченні їх успішної взаємодії з молодшими школярами передбачала моніторингові заходи. Апробація системи довела ефективність психотехнологій, що склалися з численних вправ, які проводилися в межах груп; психологічних акцій та великих рольових ігор і квестів, що охоплювали, зокрема, навчальний заклад; спільних ігрових заходів за участю молодших школярів, батьків та вихователів. Дієвими виявилися техніка об'єднання в групи для виконання спільного завдання, колективні творчі справи, що надавало можливості поширення зони варіативного розвитку всім учасникам.

Підсумковий блок соціально-психологічної програми корекції дитячо-батьківських відносин у молодшому шкільному віці передбачав оцінку ефективності впроваджених заходів. З'ясовано, що батьки здебільшого відзначали динаміку змін у поведінці молодших школярів або ж акцентували увагу на окремих позитивних моментах, але деякі батьки вважали, що такі моменти тимчасові та пояснювали ці зрушення віковими особливостями дитини. Констатовано, що у більшості їх творів простежується динамічність і прогностичність батьківської позиції. Констатовано, що відбулися істотні зрушення в сприйнятті батьками своєї дитини. У 68,3% повторних батьківських творів акцент робився на позитивній характеристиці дитини. При описі негативних якостей, батьки намагалися пояснювати їх причину, вказувати перспективи подальшого розвитку молодших школярів і способи побудови конструктивної взаємодії з ними; робився акцент на соціальних навантаженнях, які закладені в соціальних ролях батька і матері.

В експериментальній групі зафіксовано статистично значущі відмінності за критерієм χ^2 ($p \leq 0,05$) між результатами першого та другого зрізів щодо проявів типу дитячо-батьківських відносин. Так, зменшилася кількість батьків із авторитарною гіперсоціалізацією, відторгненням, за типами симбіоз та маленький невдаха. Значно зросла кількість батьків із таким соціально бажаним типом дитячо-батьківських відносин як кооперація. Встановлено, що у батьків відзначається співвіднесення образу дитячо-батьківських відносин та особливостей образу молодшого школяра з реалізацією реальних взаємин із нею ($p \leq 0,05$). Порівняльний аналіз представленості неефективних типів дитячо-батьківських відносин у батьків контрольної групи статистично значущих відмінностей за критерієм χ^2 до і після формувальних заходів не виявив.

Виявлено позитивний вплив формувальних заходів на сприйняття молодшими школярами сімейної ситуації, свого місця в сім'ї та її образ, а також ставлення до її членів у дітей експериментальної групи. Вірогідно зменшилась напруженість та конфліктність між членами сім'ї, що сприяло зниженню тривожності, почуття неповноцінності та ворожості в сімейній ситуації (Гкрит=19; $p \leq 0,01$). В експериментальній групі відбулося налагодження взаємодії у системі мати-дитина, що сприяло розвитку довільної саморегуляції, емоційної зрілості молодших школярів, а саме зменшенню імпульсивних реакцій, адекватному прояву емоцій у відповідності до соціальних норм та вимог (Гкрит=15; $p \leq 0,01$). У контрольній групі статистично значущих відмінностей не відбулося. Отже, корекція дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів потребує заходів системного впливу.

Результати впровадження соціально-психологічної програми корекції дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів підтвердили доцільність й ефективність формувальних заходів та довели можливість її використання для гармонізації та успішності дитячо-батьківської взаємодії.

Висновки. Розвиток особистості в дитинстві відбувається під впливом різних соціальних інститутів (сім'ї, школи, позашкільних закладів, засобів масової інформації), які діють на формування особистості дитини не прямо, а через малі групи, членом яких є дитина, через живе, безпосереднє спілкування з людьми, що оточують її в цих групах. Це члени сім'ї, товариші по класу, друзі по дому, окремі люди, з якими дитина вступає в контакт. Не стільки спілкування, скільки стосунки з цими людьми визначають розвиток особистості. Цей розвиток може йти добре лише при достатньо сприятливих взаємовідносинах, в яких існує система взаємної підтримки, довіри, відвертості. При поганих взаємостосунках, навпаки, виникають перешкоди на шляху особистісного вдосконалення людини, так як люди не довіряють одне одному, проявляють себе здебільшого з негативної сторони. 28 В шкільні роки коло друзів дитини постійно збільшується, а особистісні прихильності стають більш постійними. Спілкування переходить на більш високий рівень, так як діти починають краще розуміти мотиви вчинків однолітків, що сприяє встановленню гарних взаємовідносин з ними. В початковий період навчання у школі вперше починають утворюватися неформальні групи дітей з певними правилами поведінки в них. Однак ці групи нестійкі за своїм складом і існують недовго. Діти молодшого шкільного віку ще багато часу проводять в різноманітних іграх, але їх партнерами по грі все частіше стають не дорослі люди, а їх однолітки. В шкільних групах під час гри встановлюються свої специфічні взаємовідносини з більш чи менш вираженими мотивами міжособистісних переваг. Положення учня в системі міжособистісних стосунків у класі зумовлене багатьма факторами, спільними для різних вікових груп.

Система корекції дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів в умовах роботи навчального закладу потребує організації соціального середовища як цілісної системи, що забезпечує запуск соціально-психологічних механізмів як засобів інтеріоризації зовнішніх соціальних впливів шляхом використання активних соціально-психологічних форм і методів допомоги, спрямованих на активізацію виховного потенціалу батьків, побудову конструктивних дитячо-батьківських відносин за умови задоволення базових соціальних потреб молодших школярів із використанням розвивальних можливостей різних видів діяльності, як-то спілкування, предметно-практичної, ігрової, навчальної, трудової діяльності.

Література

1. Бриль М. М. Вплив соціокультурного середовища на розвиток дитини / М. М. Бриль // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. В. Гоголя, 2011. – Т. X : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 20. – С. 22 – 30.
2. Бриль М. М. Соціально-психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків з дошкільниками у дистантних сім'ях / М. М. Бриль // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць // Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 2 (37). – С. 33 – 38.
3. Варга А. Я. Системная семейная психотерапия : краткий лекционный курс / А. Я. Варга, Т. С. Драбкина. – СПб. : Речь, 2001. – 144 с.
4. Вовчик-Блакитна О. О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини: стратегії педагогічного супроводу / О. О. Вовчик-Блакитна // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 4. – С. 1 – 3.
5. Кравченко К. В. Дослідження ставлення батьків до дитини у сучасних українських сім'ях / К.В. Кравченко // Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм»: зб. наук. праць / За заг. ред. проф. Н. Є. Завацької, 23-24 січн. 2015 р. – Северодонецьк : Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2015. – С. 88 – 90.
6. Кравченко К. В. Соціально-психологічні умови оптимізації ставлення батьків до дитини в умовах сімейної взаємодії / К. В. Кравченко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 2 (37). – С. 12 – 18.
7. Савина Е. А. Родительские представления и установки: понятия, виды, структура / Е. А. Савина // Семейная психология и семейная психотерапия. – 2001. – № 3. – С. 85 – 95.

8. Смирнова Е. О. Опыт исследования структуры и динамики родительского отношения / Е. О. Смирнова, М. В. Быкова // Вопросы психологии. – 2002. – № 3. – С. 14 – 23.

Транслітерація

1. Bril M. M. Vpliv sotsiokulturnogo sredovischa na rozvitok ditini / M. M. Bril // Aktualni problemi psihologii : zb. nauk. prats In-tu psihologii im. G. S. Kostyuka. – Nijin : Vid-vo NDU im. M. V. Gogolya, 2011. – T. H : Psihologiya navchannya. Genetichna psihologiya. Medichna psihologiya. – Vip. 20. – S. 22 – 30.

2. Bril M. M. Sotsialno-psihologichni osoblivosti dityacho-batkivskih stosunkiv z doshkilnikami u distantnih sim'yah / M. M. Bril // Teoretichni i prikladni problemi psihologii : zb. nauk. prats // Shidnoukraïnskogo natsionalnogo universitetu im. V. Dalya. – Severodonetsk : Vid-vo SNU im. V. Dalya, 2015. – № 2 (37). – S. 33 – 38.

3. Varga A. YA. Sistemnaya semeynaya psihoterapiya : kratkiy leksiionnyiy kurs / A. YA. Varga, T. S. Drabkina. – SPb. : Rech, 2001. – 144 s.

4. Vovchik-Blakitna O. O. Individualni osoblivosti emotsiynogo rozvitku ditini: strategii pedagogichnogo suprovodu / O. O. Vovchik-Blakitna // Praktichna psihologiya ta sotsialna robota. – 2006. – № 4. – S. 1 – 3.

5. Kravchenko K. V. Doslidjennya stavlennya batkiv do ditini u suchasnih ukraïnskikh sim'yah / K.V. Kravchenko // Materiali III mijnar. nauk.-prakt. konf. «Aktualni pitannya sotsialnoi ta praktichnoi psihologii u koordinatah suchasnih paradigmi»: zb. nauk. prats / Za zag. red. prof. N. С. Zavatskoi, 23-24 sichn. 2015 r. – Severodonetsk : Vid-vo Shidnoukraïnskogo natsionalnogo universitetu imeni Volodimira Dalya, 2015. – S. 88 – 90.

6. Kravchenko K. V. Sotsialno-psihologichni umovi optimizatsii stavlennya batkiv do ditini v umovah simeynoi vzaemodii / K. V. Kravchenko // Teoretichni i prikladni problemi psihologii : zb. nauk. prats Shidnoukraïnskogo natsionalnogo universitetu imeni Volodimira Dalya. – Severodonetsk : Vid-vo SNU im. V. Dalya, 2015. – № 2 (37). – S. 12 – 18.

7. Savina E. A. Roditel'skie predstavleniya i ustanovki: ponyatiya, vidyi, struktura / E. A. Savina // Semeynaya psihologiya i semeynaya psihoterapiya. – 2001. – № 3. – S. 85 – 95.

8. Smirnova E. O. Opyit issledovaniya strukturyi i dinamiki roditel'skogo otnosheniya / E. O. Smirnova, M. V. Byikova // Voprosyi psihologii. – 2002. – № 3. – S. 14 – 23.

Frolova L. B.

STUDY OF SPECIFIC CHILD-BATH RELATIONSHIP INFLUENCE ON SOCIAL ADAPTATION OF YOUNG SCHOOLS

The article analyzes the specifics of the influence of child-parent relationships on the social adaptation of younger schoolchildren. It has been shown that the socio-psychological correction of child-parenting relations should be aimed at preventing the use of ineffective types of parental attitude towards junior pupils, the

creation of a new emotionally rich experience of child-parent relationships, the detection of violations in the structure of family relationships and the building of parents' motivation to change the forms of interaction with junior schoolchildren; making changes aimed at optimizing all structural components of the attitude of parents to the child, increasing their awareness of the functional relationship of their own behavior with the behavior of the child.

Key words: *junior schoolchildren, child-child-parenting relations, psychological correction.*

Фролова Лілія Борисівна - здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк.

УДК 159.364.2

Шрамко І.А.

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ВАГІТНИХ ЖІНОК ТА МАТЕРІВ-ГОДУВАЛЬНИЦЬ

В статті проаналізовано особливості психологічного забезпечення соціальної підтримки вагітних жінок. Розкрито сутність методичного підходу, що ґрунтується на емпіричних даних, які включають дослідження, спрямовані на гармонізацію психологічного стану вагітних жінок та матерів у післяпологовий період. Розглянуто методичний комплекс психологічного забезпечення соціальної підтримки жінок. Зазначено роль соціального психолога і зміст соціальної роботи з психологічного забезпечення.

Ключові слова: *психологічне забезпечення, психологічний стан, вагітні жінки, матері, методичний підхід, соціальна підтримка.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства проблема соціальної підтримки вагітних жінок та матерів-годувальниць стала однією з важливіших проблем сьогодення. Наявність економічної, політичної та національної напруги, відсутність взаєморозуміння між людьми, агресія призводить до все більшого виникнення та розвитку у жінок негативних психологічних станів. Тривожність та депресія в загальному вигляді – це результат специфічної соціальної взаємодії, що виникає як наслідок розбіжності інтересів, поглядів або цілей і супроводжується негативними емоційними переживаннями. Кожна особистість сповнена протиріч. Для ефективного вирішення виникаючих протиріч сучасній жінці необхідно мати достатній рівень теоретичних знань, володіти практичними навичками поведінки, мати високо розвинений рівень емоційно-вольової сфери. Протиріччя, крім змістовної сторони, мають емоційну складову, яка виявляється в характері переживань